

СОЦІАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ДІТЕЙ, СІМ'Ї ТА МОЛОДІ В НОВІТНІЙ УКРАЇНІ В УМОВАХ СВІТОВИХ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Наукові праці МАУП, 2009, вип. 4(23), с. 189–193

Аналізуються соціальні проблеми дітей, сім'ї та молоді в контексті актуальних аспектів розвитку світових глобалізаційних процесів.

Питання впливу глобалізації на всі соціальні, політичні, духовні та інші процеси життєдіяльності людини надто багатоаспектні. Кінець ХХ — початок ХХІ ст. виявився часом не лише інтенсивного, глобалізованого соціально-економічного, технологічного, інформаційного та іншого розвитку людства, спільнот і держав, а й появою нових соціальних ризиків, криз і загроз стосовно людини, її життя і діяльності. До раніше існуючих проблем здоров'я, навчання, професійного становлення та адаптації, наркоманії і СНІДу, алкоголізму додалися ще проблеми, які раніше не мали таких масштабів свого існування і не створювали таких соціальних загроз людства. Йдеться про соціально-економічні причини та масштаби дитячої злочинності; насильства над жінкою і насильства у сім'ї; торгівлю людьми і сексуальну експлуатацію; різновиди адекватної поведінки і т. ін.

Більшість суспільств у світі є досить складним середовищем для життя дітей, права яких на регіональних, національних рівнях у надто багатьох випадках абсолютно не забезпечуються.

Історичний розвиток і практичне забезпечення прав дитини, молоді людини, сім'ї, в тому числі в українському суспільстві, визначальним чином обумовлене швидкими, динамічними і багато в чому непередбачуваними трансформаціями і перетвореннями, культурною неоднорідністю таких суспільств, порушенням діалектичної спадкоємності поколінь, суттєвими проблемами виховання і навчання, кризою влади і т. ін.

Принципово по-іншому нині постають перебудова права дитини, їх захист і забезпечення.

Беручи до уваги дослідження багатьох учених, відзначимо таке принципове положення. Дитина об'єктивно вступає у соціальний простір, до якого вона не має ніякого відношення, оскільки він організований попередніми поколіннями, її батьками. Вже це надто ускладнює її соціалізацію. Додамо до цього таку цікаву і показову статистику: серед 14 млн українських дітей і молоді віком до 18 років понад 460 тис. становлять діти з неповних сімей, діти-сироти і діти, які залишилися без піклування батьків, майже 160 тис. — це діти з проблемами фізичного та психічного розвитку, 3,4 млн дітей живуть у малозабезпечених сім'ях [2, 5–6].

За таких обставин захист прав дитини — найважливіше питання держави і суспільства. Це питання, одночасно з державно-правовим, має і міжнародно-правовий аспект. Сутність питання, що знаходиться в основі захисту прав дитини, полягає в тому, що в сучасному світі лише ті країни є демократичними і вважаються такими, якщо в них права людини закріплені законом відповідно до загально визнаних міжнародно-правових стандартів і які підтримуються владою та визнаються пріоритетними.

Основні права дитини ООН визначені у Конвенції ООН, інших міжнародних актах. Приєднання України до міжнародних актів про права дитини, розроблення власної нормативно-правової бази у цій царині зумовлює новий підхід до визначення напрямків державної політики, визначає її межі та особливості. Це викликає також необхідність глибокого вивчення та переосмислення підходів щодо захисту прав дитини в Україні. На основі аналізу міжнародних норматив-

но-правових актів і джерел, що стосуються захисту прав дитини на міжнародному рівні, здійснено класифікацію прав дитини, визначено етапи еволюції міжнародної системи захисту прав дитини у ХХ ст., що відображає співвідношення гостроти цього питання для всього світу й окремих держав.

Поряд з позитивними досягненнями щодо формування нормативно-правової основи забезпечення прав дитини в Україні, визначення на законодавчому рівні суб'єктів реалізації державної політики та формування засад їх діяльності, вдосконалення реальної соціальної практики щодо забезпечення таких прав ще не певною мірою забезпечуються проголошені положення стосовно сприяння процесу становлення дитини. Оцінка стану дотримання її прав, захисту та управління виходить відтак на рівень головних питань національної безпеки країни. Маємо визнати, що формування правового суспільства та інтеграція нашої країни до європейської спільноти неможливі без виваженої державної політики повного захисту прав дитини. Тому для України особливо актуальним є розвиток міжнародного співробітництва в зазначеній галузі, оскільки подолання дитячої бездоглядності і безпритульності, усиновлення дітей, запобігання їх залученню до секс-індустрії можна забезпечити лише у тісній співпраці з іншими державами та з використанням їх досвіду.

Так чи інакше, а в останні два десятиліття в історії України до раніше існуючих проблем формування та соціалізації усього молодого покоління додалися і дещо “нові”, специфічні проблеми, які потребують глибокого і предметного вивчення в контексті реальних соціальних, економічних, політичних, духовних детермінант функціонування українського соціуму. Коротко охарактеризуємо окремі з них, найбільш актуальні й гострі.

Серед “нових” актуальних проблем дітей і молоді в Україні останнім часом все більш помітною є проблема психічного здоров'я. Свого часу нею загалом переймалися такі відомі вчені, як Е. Фром, К. Юнг, К. Хорні. Пізніше з гуманістичною концепцією психічно здорової особистості в соціальну науку ввійшли А. Маслоу, Г. Олпорт, К. Роджерс, В. Франкл, О. Томас, С. Чес, а у новітню добу цими проблемами переймалися і переймаються А. Адлер, Г. Акінщикова, В. Басков, І. Брехман, А. Личко, А. Осіпова, І. Смирнов, Б. Теплов, а в Україні, зокрема, М. Амосов, О. Главник, Л. Дзюбка, В. Куєвда, П. Лушин, Л. Пиріт, Н. Шевченко та інші фахівці.

Зазначимо, що поняття “психічне здоров'я” пов'язане не лише з медициною. Таке здоров'я розглядається як цілісна соціальна проблема, як чинник, що залежить від соціальних і економічних умов життя людини, екології, спадковості, сімейних стосунків та ін. Коли йдеться про психічне здоров'я, — зазначає український психолог О. Главник, — “проблема стосується не тільки лікарів і психологів, а усіх фахівців, які працюють з підростаючим поколінням — учителів, керівників гуртків та секцій, соціальних працівників, активістів громадських організацій тощо” [2, 6–7].

Ми таку точку зору поділяємо, як і думку про те, що проблеми соціального, економічного характеру саме у поєднанні з проблемами психічного здоров'я породжують і поглиблюють сексуальні розлади, сприяють зростанню проституції, секс-бізнесу. Побіжно зазначимо, що соціальними науками (не медициною і психологією) залишаються майже не дослідженими і такі масові прояви асоціальної поведінки підлітків і молоді, як проституція, підлітковий проміскуїтет (постійна зміна статевих партнерів). Між тим, доведено, наприклад, що близько 20 % жінок секс-бізнесу вперше у житті вступили до статевих стосунків у віці 10–14 років, ще стільки ж — у 15-річному віці [7, 73]. Отже, проблему неорганізованих статевих стосунків, психічних і соціальних розладів, проституції, секс-бізнесу треба розглядати з дитячого, підліткового віку.

Останнім часом принципово по-новому стали досліджуватися проблеми, що пов'язані із сім'єю, її станом та особливостями, у тому числі в Україні.

Глибоко не вдаючись у розгляд гендерних проблем, що суттєво позначаються на проблемах сучасної сім'ї, наведемо досить слушну думку української дослідниці О. Сапелкіної, яка нагадує і характеризує три основних гендерних стереотипи, які глибоко досліджуються такими зарубіжними і вітчизняними вченими, як С. Бем, К. Джеклін, Л. Колберт, Е. Маккобі, Н. Смелзер, М. Арутюнян, М. Баскова, М. Гурко, І. Кленіна, Н. Лавриненко та ін. Перша група стереотипів побудована на психологічних протилежностях між чоловіком і жінкою, друга група пов'язана з професійними ролями чоловіка і жінки, а третя — зі стандартизованими уявленнями, зумовленими відмінностями у змісті праці — жіночої та чоловічої [10, 216]. О. Сапелкіна вважає також, що перші гендерні стереотипи дитина засвоює у дитинстві і потім “бере з собою у доросле життя”.

При цьому гендерні стереотипи більш притаманні чоловікам, ніж жінкам [10, 217].

Розглядаючи сім'ю як певну самоорганізаційну та ієрархізовану систему, в якій кожен має свої функції, сучасні психологи особливо акцентують увагу на тому, що під впливом найрізноманітніших факторів у суспільствах постійно збільшується кількість так званих дисфункційних родин, тобто таких, де принаймні один член сім'ї хронічно хворіє (алкоголізм, наркоманія, ВІЛ/СНІД і т. ін.), де жорстоко поводяться з дітьми, або в яких один член сім'ї тривалий час відсутній. Так, В. Оржеховська вважає, що до дисфункційних родин належать такі сім'ї, що перебувають у стані розлучення; сім'ї емоційного дискомфорту, багатодітні сім'ї без належних умов виховання; сім'ї з невдалою системою виховання; сім'ї з нерівноцінними освітніми і соціальними рівнями; сім'ї з наркотичною і кримінальною спрямованістю.

З поміж багатьох проблем сучасної сім'ї значною мірою "новими", ще більш загостреними є проблеми, пов'язані з насильством у сім'ї. В Україні соціально-економічні причини насильства в сім'ї, аналіз його проблем та шляхів подолання в останні роки вивчаються досить активно [9, 145]. 15 листопада 2001 р. Верховною Радою України був прийнятий Закон України "Про попередження насильства в сім'ї". Державним інститутом проблем сім'ї та молоді і Центром "Соціальний моніторинг" лише у 2003 р. було проведено серію спеціальних досліджень, присвячених гендерній проблематизації, молодій сім'ї, проблемам жорстокої поведінки з дітьми в Україні, проблемі насильства у сім'ї [9, 5–6]. За даними дослідників Т. Алексеєнко, В. Васильєвої, Ю. Галустьяна, О. Ляковської, А. Ноур, О. Яременка та ін., у країнах, де ведеться систематичний статистичний облік, кількість жінок, які страждають від побиття їхніми чоловіками або партнерами, сягає від 40 до 80 % [3, 39]. До того ж переважну більшість потерпілих від сімейного насильства (за даними американських дослідників, близько 95 %) становлять жінки та дівчата [6, 20].

Насильство в сім'ї (як над жінками, так і над дітьми) має форми фізичного, сексуального, економічного і психологічного приниження, зазначається у Законі України "Про попередження насильства в сім'ї" (15 листопада 2001 р. № 2789-III, ст. 1). Такі форми насильства в сім'ї є фактично ідентичними для багатьох країн [1, 12].

Не менш "новою" і надто актуальною соціальною проблемою XXI ст. є проблема торгівлі

людьми, що привертає пильну увагу міжнародного співтовариства. За результатами спеціальних досліджень, проведених в Україні і зіставлених із ситуаціями щодо цієї проблеми в інших країнах, група українських дослідників дійшла висновків, що головні причини торгівлі людьми (в Україні) пов'язані з такими чинниками: економічними — бідність, безробіття та борги; соціальними — насильство щодо жінок та дискримінація за ознакою статі; правовими — відсутність відповідного законодавства та корупція у державному секторі; а також міжнародними — подальша фемінізація трудової міграції, з одного боку, та все жорстокіші обмеження національних імміграційних стратегій країн призначення — з іншого [8, 89].

З проблемою торгівлі людьми країни колишнього СРСР, Україна зокрема, зіштовхнулися ще на початку 90-х років XX ст., а на початку XXI ст. ця проблема вкрай загострилась. І хоча Україна визнала, ратифікувала, приєдналася до таких важливих міжнародного масштабу документів, як Гаазька магістерська декларація (1997), Конвенція ООН щодо боротьби з транснаціональною організованою злочинністю (2000), Брюссельська декларація (2002), а ще раніше колишній СРСР визнав Конвенцію ООН "Про боротьбу з торгівлею людьми й експлуатацію проституції третіми особами" (1949), а сьогодні торгівля людьми є великою соціальною, політичною проблемою нашої країни.

Вперше таке поняття кримінального злочину, як торгівля людьми, в національному законодавстві України з'явилося у 1998 р., коли до Кримінального кодексу України було включено ст. 124¹ з аналогічною назвою. Відповідно до Указу Президента України "Про заходи щодо дальшого зміцнення правопорядку, охорони прав і свобод громадян" від 18 лютого 2002 р. № 143, а також відповідно до розпорядження Кабінету Міністрів України МВС України спільно з іншими зацікавленими міністерствами та відомствами розробило спеціальну "Комплексну програму протидії торгівлі людьми на 2002–2005 роки" (від 5 червня 2002 р. № 766), однак масштаби і поширення цих злочинів не стали меншими [11].

Причин такої ситуації, як вказувалося вище, чимало. Перша — соціально-економічний стан українського суспільства, умови життя та соціального забезпечення громадян, передусім дітей, молоді, жінок, сім'ї. Друга проблема пов'язана, на думку українських дослідників О. Бандурки, К. Куца, А. Орлеан, Б. Лизогуба, Я. Лизогуба та ін., з недосконалістю у цій частині

українського законодавства [5, 66]. Третя причина зумовлена недостатньою організаційно-профілактичною, пропагандистською, профілактичною роботою, тобто відсутністю комплексного підходу до вирішення цієї вкрай складної та гострої проблеми.

Крім цих причин злочинності в Україні, пов'язаної з торгівлею людьми, висхідною все ж є, на наш погляд, проблема всебічного, об'єктивного наукового вивчення, дослідження реальних причин, масштабів, механізмів здійснення торгівлі людьми, вироблення науково-обґрунтованих рекомендацій щодо попередження, зменшення масштабів та унеможливлення торгівлі людьми.

В останні десятиліття, особливо в період стрімкого впровадження і використання інформаційних технологій, виникають соціальні проблеми, що раніше не мали місця, — ксенофобія, адиктивна поведінка у зв'язку з надмірним користуванням комп'ютером. Проблеми такої адиктивної поведінки у наш час уважно досліджують К. Галкін, Р. Гранєвська, М. Іванова, О. Лисенко, Н. Максимовська, А. Мудрик, С. Шапкіна, К. Янга та інші фахівці у галузі педагогіки, соціальної роботи.

Оскільки адикція (і не лише в інформаційних системах, в Інтернеті) негативно впливає на соціальний розвиток особистості, особливо дітей і молоді, реально виникає потреба унеможливлення її згубного поширення.

Розрізняють три основні групи різновидів адиктивної поведінки:

- 1) нехімічні адиктації (патологічна схильність до азартних ігор (гем блінт), комп'ютерна адиктація, трудоволізм);
- 2) проміжні форми адиктації (анорексія — відмова від їжі, булемія — прагнення до постійного, надмірного споживання їжі);
- 3) хімічні адиктації (вживання, вдихання психоактивних речовин — наркотики, тютюн, медпрепарати, речовини побутової хімії, алкоголь).

На підставі конкретних теоретико-практичних досліджень комп'ютерної залежності дітей, підлітків, молоді українська дослідниця Н. Максимовська виокремлює та ін. напрями соціально-педагогічної профілактики комп'ютерної адикції серед підлітків:

- виховання здебільшого повинно ґрунтуватися на тому, що комп'ютер — це лише частина життя, а не головний подарунок за хорошу поведінку;

- перевіреним способом відмови від комп'ютера є привертання уваги до діяльності, не пов'язаної з ним, адже електронні ігри та перебування в Інтернеті не повинні замінювати реальність. Необхідно знайти можливість показати підлітку, що існує безліч цікавих занять, окрім комп'ютера, які не тільки допомагають переживати гострі відчуття, а й тренують тіло, створюють нормальний емоційний фон у реальному житті;
- формування необхідних загальних і специфічних умінь та навичок, які є основою формування морально-психологічної стійкості особистості;
- виховання культури потреб, бажань, захоплень;
- створення умов для самореалізації та самоактуалізації особистості шляхом залучення її до позитивної альтернативної діяльності.

Принципового значення набуло й те, що в умовах глобалізації, інтенсивного зламу та перебудови в багатьох суспільствах політичних систем, соціально-економічних механізмів господарювання розвиток і соціалізація молоді відбуваються за досить обмежених матеріальних ресурсів, браку фінансово-матеріальної підтримки соціальної сфери. Ці та інші обставини об'єктивно викликали потребу підвищення інноваційного потенціалу молодого покоління, вдосконалення механізмів його соціалізації. Водночас зауважимо, що принципово інші умови і моделі життєдіяльності молоді в умовах глобалізації, різко змінюючи ціннісні орієнтації юнаків та дівчат, потужно розвивають в них і егоцентричні установки, роблять молодих людей більш прагматичними та обмеженими у виявах духовності [12, 293]. Цю думку українського соціолога О. Яременка підтримують і інші дослідники — В. Бебик, М. Головатий, В. Ребкало та ін., що дає підстави констатувати, що насправді головним дестабілізуючим фактором нинішнього стану українського загалу, і молоді також, є криза свідомості, криза духовних цінностей. Між іншим, така ситуація щодо молоді чітко прослідковується у багатьох суспільствах, передусім у високо-розвинених, Європи, Америки та інших континентів.

Крім цього, відзначимо, що сучасна соціологічна, педагогічна, психологічна, політологічна та інша література часто оперує поняттям “проблемна молодь”, хоча воно не є встановленим і навіть більш-менш означеним. Як термін таке поняття:

а) вказує на певну частину молоді, яка має проблеми із включенням у соціальне життя; б) визначає (у західній соціологічній думці — найперше) певну частину дітей, молоді, що мають особистісні відхилення від суспільних норм у поведінці та від суспільних стандартів взагалі.

За визначенням Б. Лазаренка, “Проблемна молодь — це молоді люди, що мають деформовані особистісні настанови, які зумовлюють залежний спосіб життя, порушення загально визнаних соціальних норм поведінки. Внаслідок цього вона є носієм негативних явищ і цим завдає шкоди собі, своїм близьким і суспільству” [4, 3]. Хоча таке визначення поняття “проблемна молодь” є далеко не науковим, його цілком можна використовувати як робоче.

Таким чином, глобалізаційні процеси, сприяючи появі багатьох “нових” проблем дітей, сім’ї, молоді, значно ускладнили процеси соціалізації молодих поколінь, що, у свою чергу, потребує їх ще більш глибокого і детального вивчення.

Література

1. Блэклок Н. Насилие в семье: работа с нарушителями, общественностью и организациями // Обзор современной психиатрии. — 2001. — Вып. 2(10).
2. Главник О. П. Як допомогти дітям і молоді у збереженні психічного здоров’я. — К.: Укр. ін-т соц. досліджень, 2005.

3. Домашнє насильство в Україні: Наук. звіт / Правозахисники Міннесоти: С. Бенуелл, Е. Барклай, Дьюбан, Р. Філіпс. — США, 2000.

4. Лазоренко Б. П. Проблемна молодь: шляхи самоздійснення. — К., 2007.

5. Лизогуб Я. Г. Кримінальна відповідальність за торгівлю людьми або іншу незаконну угоду щодо передачі людини. — Луганськ, 2003.

6. Максимова Н. Ю., Мілютіна К. Я. Соціально-психологічні аспекти проблеми насильства: Навч.-метод. посіб. — К., 2003.

7. Секс-бізнес в Україні: спроба соціального аналізу / О. М. Балакірева, Т. В. Бондар, Ю. М. Галустян та ін. — К.: Укр. ін-т соц. досліджень, 2001.

8. Соціальний аналіз основних чинників торгівлі людьми: реальна ситуація та шляхи запобігання. — К.: Держ. ін-т проблем сім’ї та молоді, 2003.

9. Соціально-економічні причини насильства в сім’ї в Україні: аналіз проблем та шляхи запобігання (матеріали за результатами соціологічного опитування). — К.: Держ. ін-т проблем сім’ї та молоді, 2004.

10. Соціально-психологічний вимір демократичних перетворень в Україні / За ред. С. Д. Максименка, В. Т. Циби, Ю. Ж. Шайгородського та ін. — К.: Укр. центр політ. менеджменту, 2003.

11. Торгівля людьми з України з метою трудової і сексуальної експлуатації: Проект звіту про результати дослідження / НДІ праці і зайнятості населення М-ва праці та соц. політики України і НАН України; Міжнар. жіночий правозахисний центр “Ла-Страда — Україна”. — К., 2003.

12. Яременко О. О. Соціальна політика: Теоретико-методологічні основи дослідження процесів формування та ефективної реалізації: Монографія. Статті. Виступи. Інтерв’ю. — К.: Ін-т екон. та прогнозування НАН України; УІСД ім. О. Яременка, 2006.

Проблеми дітей, сім’ї та молоді, що значною мірою зумовлені потужними глобалізаційними процесами, необхідно обов’язково враховувати в державній політиці щодо цих соціальних категорій.

Проблемы детей, семьи и молодежи, которые существенно обусловлены современными глобализационными процессами, необходимо обязательно учитывать в государственной политике по отношению к указанным социальным категориям.

The social problems of children, family and young in the context of actual aspects of development of world global processes are analyzed in the article.

Надійшла 9 жовтня 2009 р.